

ŠPATNÁ ZPRÁVA O ÚSPĚŠNÉM ROZVOJI ČESKÝCH VEŘEJNÝCH KNIHOVEN

Vít Richter, Národní knihovna ČR

Informační a komunikační technologie prorůstají celou společností, ovlivňují život každého z nás a nelze se vyhnout jejich vlivu ani na činnost knihoven. V posledních letech jsou stále častěji formulovány prognózy, které naznačují, že dynamický růst objemu digitálních dokumentů, digitalizace fondů klasických knihoven, rozvoj nových internetových služeb a postupný odklon lidské komunikace od tištěných médií může přispět k podstatnému omezení či dokonce k zániku knihoven. Vedle těchto pesimistických teorií se ale často objevují nové vize, které naopak popisují rozmach knihoven v informační či znalostní společnosti.

Otázkou své budoucnosti se intenzivně zabývají knihovny na celém světě. Toto úsilí dokládá i řada strategických dokumentů, které byly v posledním období přijaty v řadě zemí. Každá strategie vychází z rozdílné situace knihoven a knihovnictví ve své zemi¹, ale můžeme vymezit i řadu společných rysů:

- Úsilí o rozšíření funkcí klasické knihovny o úlohu informačního, kulturního a komunitního centra obce s důrazem na těsnější spojení činnosti knihovny s životem obce.
- Zvýraznění úlohy knihoven v procesu celoživotního vzdělávání a aktivní podpora čtenářství.
- Vytváření a zpřístupňování digitálního obsahu prostřednictvím knihoven.
- Poskytování nových služeb na bázi hybridní knihovny propojující tradiční služby knihoven a elektronické informační zdroje.
- Budování knihovny jako příjemného místa pro studium i prožití volného času.

¹ Například: *Strategie pro evropské knihovny*. Zdeněk Matušík; Zdeněk Matušík. 1. vyd. Praha : Svaz knihovníků a informačních pracovníků ČR, 2006. 124 s. Aktuality SKIP; sv. 22. ISBN 80-85851-16-4.

Calimera : Doporučení projektu Calimera. Z anglického originálu přeložili A. Jeřábek, V. Mach, P. Šťastná, E. Marvanová, M. Ressler. 2. vyd. Praha : Národní knihovna ČR, 2005. 474 s. Název originálu: Calimera guidelines. Dostupný z WWW: <http://knihovnam.nkp.cz/sekce.php3?page=07_CalimeraUvod.htm>. ISBN 80-7050-473-0..

- Posílení vzájemné spolupráce knihoven a dalších paměťových institucí v národním a mezinárodním rámci.
- Vysoká kvalifikace a profesionalita pracovníků knihoven.

V posledním období hodnotíme pečlivě statistická data o činnosti veřejných knihoven², měříme kvalitu a výkon knihovnických služeb, pravidelně vyhodnocujeme efektivnost různých dotačních programů. Vedle toho proběhlo několik průzkumů zaměřených na využívání informačních technologií v knihovnách i na vzdělanostní a kvalifikační strukturu pracovníků knihoven. Zjištěné údaje naznačují, že veřejné knihovny v ČR procházejí celou řadou změn. Zhruba od roku 1993 můžeme zaznamenat pozvolný, ale trvalý růst hlavních ukazatelů činnosti knihoven – stoupají počty výpůjček a návštěvníků, stabilizovala se struktura pravidelných návštěvníků knihoven (registrovaných uživatelů), roste objem knihovnických fondů i výdajů na jejich nákup, knihovny se vybavují informačními technologiemi, automatizují své činnosti a nabízejí svým uživatelům nové služby. Vše zatím nasvědčuje tomu, že knihovny nadále zůstávají žádanými a navštěvovanými institucemi. V následujícím příspěvku se budu snažit zhodnotit zjištěné údaje z jiného úhlu a pokusím se odhalit některé slabiny, které se mohou skrývat za celkově optimistickými čísly. Chtěl bych posoudit, zda pozitivní změny, ke kterým v knihovnách dochází, jsou dostatečně rychlé a hluboké, do jaké míry se týkají celého spektra knihoven a kde naopak dochází ke stagnaci. Zaměřím se především na ty oblasti aktivit knihoven, které je možno považovat za základní a také na ty, které v sobě nesou posilování nových pozitivních trendů a změn:

- Doplnování knihovnických fondů
- Meziknihovní výpůjční služby
- Přístup ke knihovnickým fondům - OPAC, souborné katalogy
- Připojení knihoven k internetu, veřejný internet v knihovnách
- Zpřístupnění elektronických informačních zdrojů ve veřejných knihovnách, digitalizace
- Veřejné knihovny na webu
- Vzdělávací, výchovné a komunitní aktivity knihoven, podpora čtenářství
- Uživatelé knihoven, provozní doba

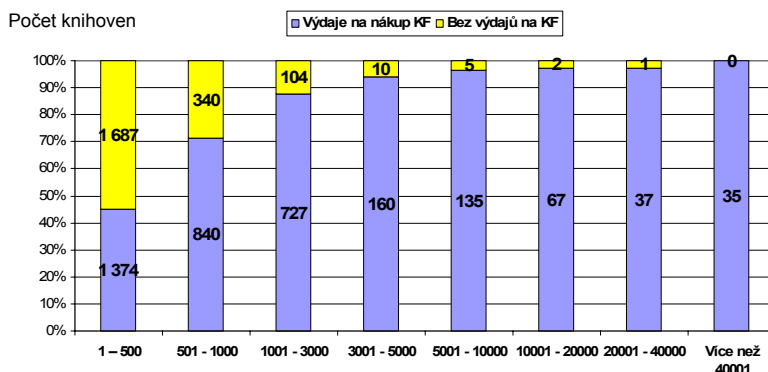
² Následující příspěvek je věnován problematice veřejných knihoven, které provozují či zřizují kraje, města a obce.

Hlavním zdrojem údajů pro analýzu byla statistická data o veřejných knihovných shromažďovaná Národním informačním střediskem pro kulturu a také údaje z průzkumů a šetření prováděných Národní knihovnou ČR.

Doplňování knihovních fondů

I v budoucnu bude platit, že knihovna, která má být hodnocena jako dobrá knihovna, musí mít dostatečně velký a kvalitní knihovní fond. Celkový objem knihovních fondů veřejných knihoven trvale roste a v roce 2005 dosáhl 61,4 mil. knihovních jednotek. Samotný objem knihovního fondu ovšem nepředstavuje záruku jeho kvality. Při bližším zkoumání objemu přírůstků a finančních prostředků, které jsou věnovány na jejich nákup, zjišťujeme celou řadu negativních jevů, které naznačují, že za celkovými pozitivními hodnotami se skrývá řada negativních tendencí. Velmi znepokojujícím údajem například je skutečnost, že 1767 knihoven, tj. 32% z celkového počtu veřejných knihoven, v roce 2005 nevykázalo žádné přírůstky knihovního fondu. A pokud se podíváme do výdajové položky knihoven, zjistíme, že ve stejném období 2149 knihoven, tj. 39% knihoven, nevykázalo žádné výdaje na nákup knihovního fondu.

Výdaje na nákup knihovního fondu - 2005

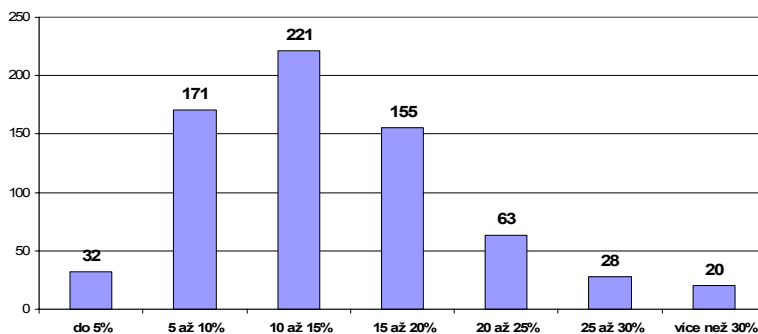
Pokud se blíže zaměříme na strukturu knihoven, které na nákup knihovních fondů nevěnují žádné prostředky, zjišťujeme, že se tento problém týká především nejmenších knihoven v obcích do 500 obyvatel (54%), do 1000 obyvatel (29%) a do 3000 obyvatel (12%). V ostatních případech se jedná spíše o výjimky nebo to lze přičíst na vrub chybně vyplněné statistice. V každém případě platí, že velké množství knihoven v malých obcích je odkázáno výhradně na výměnné soubory, které získávají v rámci plnění regionálních funkcí. Každá knihovna v roce 2005 dostala ročně v průměru 4

výměnné soubory, které v úhrnu měly 173 svazků. V roce 2003 bylo na nákup knihovních fondů krajskými knihovnami vydáno 2,7 mil. Kč, ale tato suma poklesla v roce 2005 na hodnotu 2,5 mil. Kč a má sestupnou tendenci. Je tedy otázka, zda toto množství může uživatele v malých obcích plně uspokojit. Provozovatelé knihoven v malých obcích by proto měli být více motivováni k tomu, aby financovali nákup knihovních fondů. Krajské knihovny by měly věnovat zvýšenou pozornost vytváření a cirkulaci výměnných fondů.

Důležitým údajem, který zřetelně ukazuje, jakou pozornost věnuje knihovna doplňování knihovních fondů, je procento výdajů na nákup knihovního fondu z celkového objemu provozních výdajů. Průměrná hodnota tohoto ukazatele v roce 2005 se pohybovala u všech velikostních kategorií v rozpětí od 10 do 14%³. Je samozřejmě hodně knihoven, které této průměrné hodnoty nedosahují, ale je ještě více těch, které se pohybují výrazně nad průměrem, např. 111 knihoven věnuje na nákup nových přírůstků 20% a více z celkového objemu provozních výdajů. Pro srovnání uveďme příklad z Velké Británie, kde veřejné knihovny vydávají na nákup knihovních fondů průměrně 9%. Tato hodnota byla hodnocena jako velmi nízká a označena jako jedna z hlavních příčin toho, že britské knihovny nejsou schopny zajistit svým uživatelům dostatek nových přírůstků aktuální literatury a to vede k prudkému poklesu zájmu o služby knihoven v posledních letech.

Počet knihoven

Procento výdajů na doplňování knihovních fondů - 2005

Knihovny se i v budoucnu musejí soustředit na to, aby svým uživatelům poskytly bohatou a kvalitní nabídku tištěné produkce dokumentů. Tištěné dokumenty a jejich zpřístupnění zůstanou vždy základem činnosti každé

³ Předmětem tohoto hodnocení bylo 686 knihoven, které poskytly komplexní údaje.

knihovny. Knihovny i jejich provozovatelé by proto měli ve své rozpočtové politice preferovat zvyšování podílu na nákup knihovních fondů a dalších informačních zdrojů na úkor provozních a mzdových výdajů.

Mez knihovní výpůjční služby

Mez knihovní výpůjční služby (MVS) jsou chápány jako jeden ze základních nástrojů, kterým může každá knihovna překonat lokální omezenost svého knihovního fondu a podstatně si rozšířit objem i kvalitu vlastních služeb. Zdá se, že v českém prostředí jsou MVS vnímány mnohými knihovny, managementem i jejich pracovníky spíše jako nutné zlo, které přináší spíše nepříjemnosti. Jen takto lze zřejmě vysvětlit celkově chabý zájem o tuto službu ze strany knihoven či jejich uživatelů. MVS jsou v knihovním zákonu zařazeny do kategorie základních služeb, které je povinná poskytovat každá knihovna. Jak ale vyložit fakt, že v roce 2005 pouze 935 knihoven (tj. 17%) odeslalo nějaký požadavek o výpůjčku do jiné knihovny? Z uvedených hodnot vyplývá těžko uvěřitelná skutečnost, že ve 4589 (tj. 83%) knihovnách neprojevil žádný uživatel konkrétní požadavek na knihu či kopii z jiné knihovny. Často se tento nízký zájem o MVS vysvětluje tím, že zejména malé knihovny uspokojují požadavky směřující mimo vlastní knihovní fond pomocí výměnných fondů, což se potom neprojeví ve vlastní statistice MVS. Něco na tomto argumentu může být, ale pokud platí, že malá knihovna obdrží zásilku výměnného fondu jedenkrát za čtvrtletí, nelze v žádném případě hovořit o nějaké pohotové a kvalitní službě uživatelům. Touto formou lze zřejmě dobře uspokojit požadavek, který uživatel formuluje jako – sežeňte mi „něco na čtení“, ale asi sotva lze tímto způsobem zajistit konkrétní požadavek na určitý titul, který uživatel potřebuje například ke svému studiu či odborné práci.

Základní páteř systému MVS v ČR je vymezena knihovním zákonem: centrem systému je Národní knihovna ČR, krajskými centry jsou příslušné krajské knihovny a pro specializované oblasti plní funkci center MVS specializované knihovny. Z logiky věci by se dalo předpokládat, že největší knihovny s nejbohatšími knihovními fondy budou mít také rozhodující podíl na uspokojování požadavků menších knihoven. Porovnáme-li údaje o výkonu MVS krajských knihoven a městských knihoven poskytujících regionální funkce (dříve zpravidla okresní knihovny), dojdeme k řadě rozporuplných údajů. Existují podstatné rozdíly mezi výkony srovnatelných krajských i městských knihoven. V některých krajích je skutečně největším poskytovatelem MVS krajská knihovna, ale v jiných krajích tomu tak ani zdaleka není. Řada městských knihoven vykazuje podstatně vyšší výkony v oblasti MVS, než některé krajské knihovny s podstatně většími knihovními fondy i pracovními kapacitami. Stejně tak existují podstatné rozdíly

v oblasti poskytovanými MVS mezi městskými knihovnami obdobné velikosti. Na jedné straně existují knihovny, kde se výkony MVS pohybují v řádu tisíců a vedle toho srovnatelné knihovny, kde roční výkon dosahuje sotva desítek transakcí za celý rok. Příčiny tohoto stavu jsou poměrně snadno identifikovatelné: pokud knihovna zajistí, aby aktuální informace o jejích knihovních fondech byla dostupná v nejdůležitějších souborných katalogích (Souborný katalog ČR, SKAT - Souborný katalog Lanius) nebo v Jednotné informační bráně, potom podstatně stoupne zájem o využití jejích fondů. Pokud knihovna k tomu ještě přidá pohotovou reakci na žádanky MVS, okamžitou informaci o stavu výpůjčky včetně příznivých finančních podmínek pro půjčování, může si být jista, že se ocitne na čelném místě při hodnocení výkonu MVS. Na druhé straně platí opačná část rovnice: pokud knihovna není zapojena v důležitých souborných katalogích, neposílá do nich aktualizované informace, pomalu a líně reaguje na žádanky MVS a zatíží požadavky byrokratickými překážkami a vysokými cenami, může si být jista, že pro ostatní knihovny se stane z hlediska MVS zcela nedůležitou a nezajímavou knihovnou. Výsledkem tohoto stavu je, že knihovní fondy knihoven nejsou využívány rovnoměrně a efektivně, některé knihovny jsou požadavky MVS přetěžovány, zatímco jiné v klidu zneužívají plody své neschopnosti. V některých knihovnách se uživatel může zřejmě dozvědět, že knihovna MVS neposkytuje a pokud je poskytuje, není schopna informovat o tom, kdy, za jakých podmínek a zda vůbec se uživatel dočká vyřízení svého požadavku. Pokud by ovšem měl uživatel na MVS více požadavků, než se knihovníkovi líbí, může mu být počet limitován. Je otázkou, zda za této situace mohou knihovny v delším horizontu konkurovat například internetovým obchodům s knihami. Zde může zákazník získat přesné informace o nabídce, může si prohlédnout obálku knihy, v některých případech si přečíst recenzi či názory čtenářů, dozví se také, kolik kniha a poštovné stojí a může si vybrat, zda chce objednané knihy obdržet například do dvou dnů nebo do jednoho týdne. To je dobrá inspirace i pro naše MVS.

K tomu, abychom přesně identifikovali příčiny tohoto neblahého stavu, nemáme dostatek analytických údajů, ale uvedu alespoň některé, které lze odvodit z existujících dat:

- MVS ve velké části knihoven nemají charakter běžně nabízené a propagované služby uživatelům. V řadě případů je tato služba „utajována“ nebo předem limitována,
- v ČR nefunguje jasně vymezený systém meziknihovních služeb, který by garantoval každé knihovně a zejména každému skutečnému či potenciálnímu uživateli pohotovou dodávku dokumentů se zřetelně deklarovanými kvalitativními i cenovými parametry,

- v ČR nefunguje pohotový a komplexní systém pro zjišťování dostupnosti dokumentů. Existující souborné katalogy, portály a další nástroje neumožňují získat jednoduchým způsobem úplnou informaci o tom, kde lze konkrétní dokument získat a za jakých podmínek,
- podstatná část knihoven, jejich managementu i konkrétních pracovníků nechápe MVS jako základní službu, kterou musí knihovna garantovat svým uživatelům,
- podstatné části pracovníků knihoven chybí znalosti a dovednosti k poskytování MVS.

Přístup ke knihovním fondům - OPAC, souborné katalogy

V uplynulých desetiletích věnovaly knihovny mimořádnou pozornost automatizaci knihovnických procesů. V roce 2005 používalo 2058 knihoven některý z automatizovaných knihovních systémů (dále jen AKS).

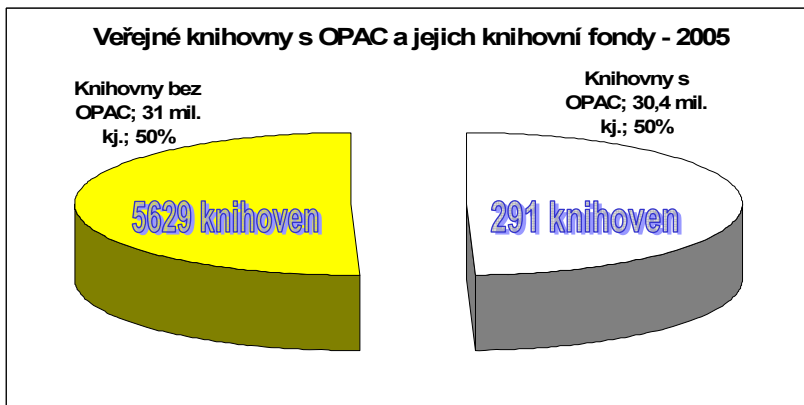
	DAWINCI	LANIus, Clavius	RapidLib	Kpwin,Kps ys	Aleph 500	T Series	CDS/ISIS	Ostatní	CELKEM
Rok 1997		253	44	25	8	102	98	61	591
Rok 2000		723	36	250	8	117	?	?	1134
Rok 2005	18	1503	79	362	19	77	?	?	2058*

*Uvedená čísla se týkají všech typů knihoven.

Dva tisíce automatizovaných knihoven je číslo úctyhodné, ale současně vypovídá o tom, že zbývajících 4200 knihoven zatím s automatizací nepočítá. V souvislosti s automatizací se knihovny musely vyrovnat s vlastními technickými, organizačními i personálními problémy, ale automatizace byla podnětem také pro rozsáhlé aktivity v oblasti standardizace a přijetí mezinárodních standardů v oblasti katalogizace, výměny dat, digitalizace apod. (UNIMARC, respektive MARC21, AACR2, Z39.50). Standardizace je základním východiskem pro vzájemné propojení jednotlivých systémů, pro jejich stále těsnější integraci, pro sdílení dat a služeb. Uplatnění automatizace v knihovnách usiluje v prvním plánu o zefektivnění vlastního provozu, ale hlavním cílem tohoto úsilí je především zlepšení přístupu uživatelů ke knihovním fondům a nabídka nových služeb.

Zkusme se zamyslet nad tím, co vlastně automatizace v knihovnách přináší jejím uživatelům. Základním přínosem pro uživatele zřejmě není jen skutečnost, že klasické listkové katalogy byly nahrazeny obrazovkou

OPAC. Platí to zejména pro ty veřejné knihovny, které preferují co možná nejstručnější pojetí katalogizačního záznamu s poukazem na to, že uživatel podrobnější katalogizační záznam nepotřebuje. V tomto případě není pro uživatele vyhledávání nijak zvlášť obohacující a pohodlnější, protože všeobecně platí, že pokud do katalogu nebyly vloženy další zajímavé informace, nemohou být ani vyhledány. Ani zpřístupnění uživatelských kont není něco, nad čím by uživatel mohl jásat, protože stejnou službu mu poskytne dotaz směřující na pracovníka knihovny.

Podstatně jiný rozměr a význam získává OPAC zpřístupněný na internetu, jehož pomocí může uživatel získat informaci o obsahu fondů a v některých případech také přístup ke svému kontu a návazným službám. Zde ale není situace nijak radostná. V síti veřejných knihoven z celkového počtu cca 5900 knihoven nabízelo online katalog na webu pouze 291 knihoven (stav k 31.12.2005). Určitou útěchu můžeme čerpat z toho, že v této skupině jsou zahrnuty největší knihovny s bohatými knihovními fondy, které zahrnují cca 50% knihovních jednotek (30,4 mil.), jež mají k dispozici veřejné knihovny. Pokud však porovnáme údaje ze souborných katalogů (viz níže), pouze menší část je zahrnuta v databázích OPAC a data se zpravidla týkají nejnovějších částí knihovního fondu.

Ani z hlediska dlouhodobé budoucnosti nelze zřejmě očekávat, že by každá knihovna měla svůj katalog přístupný na webu, protože to vždy přináší zvýšené náklady, požadavky na technické a personální kapacity, které v malých knihovnách budou vždy nedostatkovou komoditou. Jednou z cest jak překonat tuto limitující bariéru je využít nástroj, který knihovny znají již nějaké to století – souborný katalog, který integruje informace o obsahu knihovních fondů více knihoven. V ČR je provozován relativně velký počet

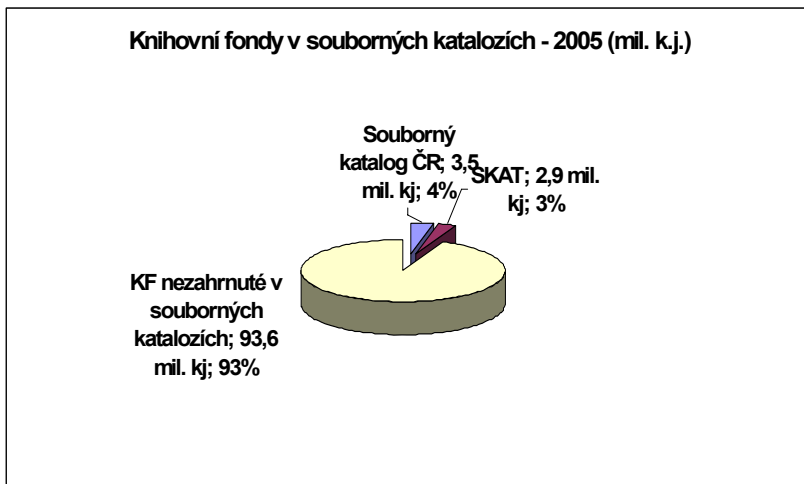
(19) souborných katalogů, ale většinou se jedná o dílčí institucionální katalogy, jejichž význam nepřekračuje rámec jedné instituce či školy. Širší záběr mají vedle Souborného katalogu ČR vytvářeného Národní knihovnou pouze SKAT (souborný katalog naučné literatury knihoven se systémem Lanius), LINCA (souborný katalog knihoven AV ČR), souborné katalogy z oblasti zdravotnictví a zemědělství, dva okresní souborné katalogy (Vsetín, Bruntál). Soubornost těchto katalogů je však také relativní. Kromě toho v ČR fungují virtuální souborné katalogy, jejichž účel i možnosti využití jsou do značné míry jiné, než pokud jde o katalogy „fyzické“. Viz podrobněji <http://www.ikaros.cz/node/1847>. Naznačím alespoň několika údaji současný stav největších souborných katalogů.

Do Souborného katalogu ČR (SK ČR) dodává záznamy monografií 75 knihoven. SK ČR obsahuje cca 2,4 mil. záznamů, což je cca 3,5 mil. „exemplářů“. Jen z těchto údajů je zřejmé, že v SK ČR nelze najít údaje o knihovních fondech řady významných knihoven. V SK ČR chybí dokonce i knihovny, které mají předávání záznamů stanoveno knihovním zákonem. Z oblasti vysokoškolských knihoven spolupracuje 23 knihoven. Co se týče údajů ve vztahu k síti veřejných knihoven, z této oblasti můžeme v SK ČR nalézt informace z již zmíněných 10 krajských knihoven a ze 4 městských (okresních) knihoven. Ze statistik SK ČR vyplývá, že záznamy jsou až na ojedinělé výjimky dodávány nepravidelně a s velkým zpožděním, což přirozeně brání tomu, aby katalog poskytoval aktuální informace. Části knihovních fondů jednotlivých knihoven zahrnuté do SK ČR jsou často velmi malé a chybí ucelená informace o tom, co v SK ČR je či není. Většina knihoven, které spolupracují s SK ČR, zatím nepředala všechny záznamy, které mají ve svých databázích. Neúplnost a malá aktuálnost SK ČR není jen překážkou rozvoje MVS, ale znemožňuje i prosazení sdílené katalogizace do všech typů knihoven. V ČR na rozdíl od zahraničí velké množství knihoven provozuje vlastní katalogizaci místo přejímání záznamů, což na sebe váže značné pracovní kapacity, které by knihovny mohly využít pro rozvoj nových služeb uživatelům.

Do souborného katalogu SKAT, který sdružuje knihovny používající automatizovaný systém Lanius přispívá 183 knihoven. SKAT k závěru roku 2005 obsahoval 262 019 záznamů na fondy naučné literatury, což bylo 2,9 mil. exemplářů. Limitem souborného katalogu SKAT je, že je zaměřen na naučnou literaturu a neobsahuje záznamy na beletrii.

Východiskem z nedostatečnosti souborných katalogů by mohly být virtuální souborné katalogy či jiné metavyhledávače, ale i zde narazíme na řadu limitů. Mohutným a také nejčastěji využívaným nástrojem je Jednotná informační brána (JIB), která umožňuje paralelní prohledávání řady domácích i zahraničních katalogů a rozsáhlýchází elektronických informačních

zdrojů. Pokud jde o katalogy, je do JIB zahrnuto 31 českých knihoven, ale z toho 15 současně přispívá do SK ČR. Počet katalogů a dalších informačních zdrojů integrovaných do JIB je tak limitován a její efekt spočívá především v tom, že umožňuje integrované vyhledávání ve velkých a bohatých zdrojích z různých oblastí.

Do největších souborných katalogů (SK ČR a SKAT) tedy dodává záznamy knih 258 knihoven z celkových 6200 knihoven, které jsou evidovány v evidenci knihoven Ministerstva kultury. Knihovny jako celek mají ve svých fondech cca 100 mil. dokumentů, ale v souborných katalogích je zachyceno pouze 6,4 knihovních jednotek, tj. 7% z celkového objemu knihovních fondů. Z uvedeného vyplývá, že v souborných katalogích je zachyceno jen malé torzo z toho, co knihovny mají ve svých fondech a na uvedených údajích zřejmě příliš mnoho nezmění ani to, kdybychom do počtů zahrnuli údaje o knihovních fondech, které jsou dostupné prostřednictvím virtuálních katalogů. Paradoxem pro veřejné knihovny také je, že nejhůře je na tom z hlediska vyhledávání beletrie, která je a určitě zůstane jednou z priorit služeb veřejnosti.

Pokud se na situaci podíváme z hlediska běžného uživatele, musí se mu dostupnost informací o knihovních fondech v knihovnách ČR jevit jako dost chaotická. Pokud hledá něco konkrétního, může se pokusit hledat přes několik reálných či virtuálních souborných katalogů, může se také pokusit (pokud je vůbec nalezne) prohledávat některý z několika set katalogů dostup-

ných na webu, ale přesto se dostane jenom k torzovité a nepřesné informaci o tom, co mu knihovny mohou nabídnout.

Řešení této situace není jednoduchou záležitostí. Odpověď na základní otázku by měla přinést v současné době připravovaná „Koncepce rozvoje Souborného katalogu ČR do roku 2010“. Hlavní vize v této oblasti by měla směřovat k co největšímu zjednodušení a integraci. Nemá smysl nabízet uživateli desítky či stovky více či méně sofistikovaných systémů, ale je nutné mu poskytnout jeden silný a kvalitní nástroj, který by byl schopen odpovědět na hlavní otázky týkající se dostupnosti konkrétního dokumentu. Na tento základní servis by měly navazovat dílčí systémy se specializovanými službami, ať už tím myslíme například objednávku dokumentu, jeho rezervaci, prodloužení výpůjční lhůty nebo dodání tištěné či digitální kopie.

Připojení knihoven k internetu, veřejný internet v knihovnách

Připojení veřejných knihoven k internetu je jeden z dlouhodobých cílů, o který knihovny usilují od poloviny 90. let. Na jeho podporu vznikla v minulosti v rámci Ministerstva kultury a Ministerstva pro místní rozvoj řada dotačních programů, např. „Rozvoj informační sítě knihoven“, „Veřejné informační služby knihoven“ a „Program obnovy venkova“.

V současné době má největší význam vládní program garantovaný Ministerstvem informatiky „Projekt internetizace knihoven“ (PIK), který nabízí každé knihovně bezplatné připojení k internetu po dobu 3 let. V současné době je do projektu zapojeno 3057 knihoven a od 1. 6. 2006 jsou knihovny připojovány technologií ADSL s rychlostí 2Mbit/s. Tam, kde není dosažitelná technologie ADSL, jsou knihovny připojovány běžnou linkou ADSL s rychlostí 64 kbit/s nebo pomocí satelitu. Mimořádně silným impulsem pro podporu připojování knihoven k internetu se stala možnost získání podpory z prostředků Evropské unie, konkrétně ze Společného regionálního operačního programu (SROP). Celkem 8 krajů⁴ připravilo společné projekty, které umožnily získání dotace na nákup počítačů a dalších koncových zařízení. Pardubický kraj a kraj Vysočina otevřely na podporu připojování knihoven k internetu vlastní dotační programy. Ministerstvo informatiky ve spolupráci s Ministerstvem kultury připravilo pro vládu návrh na pokračování PIK do konce roku 2010, ale tento návrh zatím ještě nebyl vládou projednán a odsouhlasen.

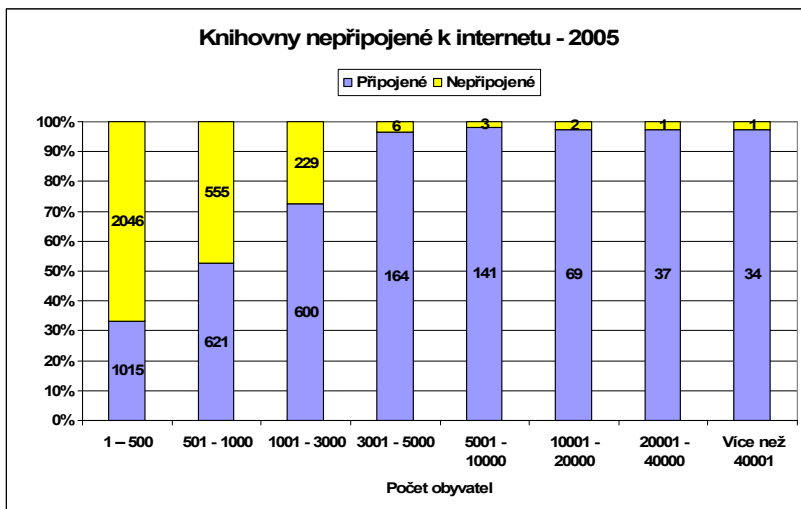
⁴ Projekty do SROP připravily a realizovaly kraje Liberecký, Zlínský, Karlovarský, Plzeňský, Královéhradecký, Olomoucký, Jihočeský a Praha.

% knihoven připojených k internetu				% obyvatel, kde knihovna nabízí veřejný internet			
Kraj	2003	2004	2005	Kraj	2003	2004	2005
Praha	37	44	53	Praha	100	100	100
Středočeský kraj	19	24	33	Středočeský kraj	60	72	74
Jihočeský kraj	26	39	46	Jihočeský kraj	81	84	85
Plzeňský kraj	18	24	28	Plzeňský kraj	64	77	78
Karlovarský kraj	47	63	75	Karlovarský kraj	77	92	94
Ústecký kraj	33	41	58	Ústecký kraj	82	84	90
Liberecký kraj	23	35	70	Liberecký kraj	75	85	90
Královehradecký kraj	32	40	49	Královehradecký kraj	74	79	83
Pardubický kraj	23	32	46	Pardubický kraj	72	76	81
Kraj Vysočina	24	26	36	Kraj Vysočina	64	70	75
Jihomoravský kraj	33	40	53	Jihomoravský kraj	73	80	84
Olomoucký kraj	35	35	59	Olomoucký kraj	76	85	88
Zlínský kraj	42	51	63	Zlínský kraj	76	87	89
Moravskoslezský kraj	40	59	80	Moravskoslezský kraj	84	94	98
Celkem ČR	28	35	48	Průměr ČR	76	84	87

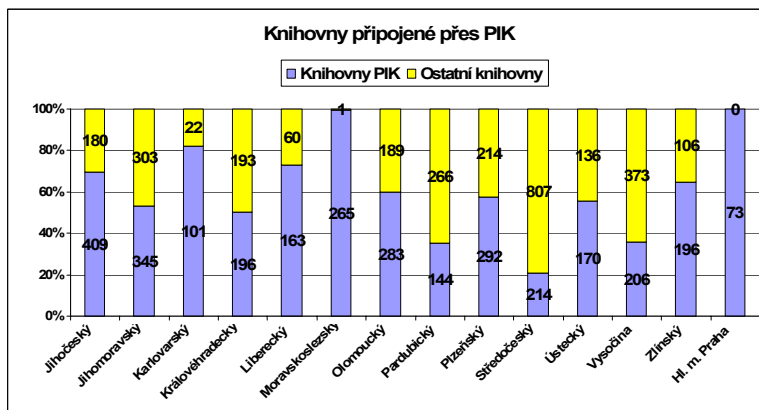
Ke dni 31. 12. 2005 bylo k internetu připojeno 2 732 veřejných knihoven, tj. 47% knihoven z celkového množství. Lze očekávat, že počet knihoven připojených k internetu v roce 2006 bude ještě dále stoupat, ale již dnes je zřejmé, že se nepodaří připojit všechny knihovny, i když novela knihovního zákona prodloužila termín povinného připojení knihoven k internetu k datu 31. 12. 2007. Pokud se podrobněji podíváme na analýzu nepřipojených knihoven, je zřejmé, že nejvíce jich zůstává v kategorii obcí s menším počtem, než je 1000 obyvatel.⁵ Hlavním limitujícím faktorem je velikost obce, respektive rozsah provozní doby knihovny pro veřejnost, kvalifikace knihovníka a v některých případech i nezáměr starosty nebo obecního úřadu. Je zřejmé, že v řadě malých obcí je provozování veřejného internetu objektivně složité a problematické. Na druhé straně řada knihoven v malých

⁵ Předpokládáme, že v místech větších než 3000 obyvatel jsou zřejmě připojeny všechny knihovny a jedná se o chybně vyplněný statistický výkaz.

obcích prokazuje, že i v těchto obtížných podmínkách je možno tuto službu zajistit.

Mohou být ale ještě jiné důvody k tomu, proč knihovny nejsou připojeny k internetu. To naznačují především značné rozdíly, které existují mezi jednotlivými kraji. Pokud se podrobněji podíváme na graf, který ukazuje, kolik knihoven v jednotlivých krajích využilo možnost připojit knihovnu k internetu pomocí PIK, zjistíme, že například v Jihočeském, Karlovarském a Moravskoslezském kraji se procento knihoven zapojených do PIK pohybuje v rozpětí 70 – 100%, ale v Pardubickém kraji a na Vysočině se podíl zapojených knihoven pohybuje kolem 35% a ve Středočeském kraji dokonce klesá na 21%. Některé rozdíly lze přičíst na vrub odlišné velikostní struktury knihoven, ale asi sotva lze tvrdit, že v jednotlivých krajích žijí rozdílní lidé či působí starostové se zásadní averzí k internetu. Skutečnost je spíše taková, že v některých krajích je podstatně menší informovanost o projektu PIK a to jak mezi knihovnami, tak i mezi zastupiteli obcí, což lze zřejmě přičíst na vrub kvality výkonu regionálních funkcí.

U veřejného internetu se dotkneme ještě jednoho citlivého bodu, kterým je jeho zpoplatnění ve službách uživatelům. Podle knihovního zákona 257/2001 Sb. byl přístup k internetu zařazen mezi bezplatné služby. Faktem ovšem je, že nesrozumitelná formulace zákona umožnila různé výklady příslušného ustanovení, a to vedlo k tomu, že někteří provozovatelé knihoven či jejich vedení přistoupili ke zpoplatnění této služby. Novela knihovního zákona a návazný výklad Ministerstva kultury celkem jednoznačně potvrzují, že přístup k internetu má být v knihovnách bezplatný. Pro některé knihovny bude ovšem přechod na bezplatný internet znamenat výpadek určitého procenta příjmů a může mít vliv na jejich rozpočet.

Podívejme se ale na problém z trochu jiného hlediska. Veřejné knihovny na celém světě poskytují v zásadě bezplatné služby, tento trend je potvrzen mezinárodními doporučeními a je prosazován v knihovnách na celém světě. Z tohoto hlediska jsou knihovny vnímány jako instituce, které garantují rovný přístup k informacím a ke vzdělávání všem bez rozdílu. V oblasti zpřístupnění informačních a komunikačních technologií se jedná především o překonání „digitální propasti“ mezi těmi, kteří mohou informační technologie využívat ve svůj prospěch a mezi těmi, kterým k tomu brání ekonomické, sociální, kulturní, věkové a jiné rozdíly. V nejbližších letech se obdobně jako v rozvinutých zemích i v ČR podstatně více rozšíří přístup k internetu z domácností. Z tohoto hlediska lze očekávat, že zájem širší veřejnosti o přístup k veřejnému internetu v knihovnách bude spíše klesat a není z tohoto hlediska rozumné založit činnost knihovny na příjmu z internetu. Veřejný internet v knihovně by v budoucnu měl především sloužit menší skupině těch, kteří jsou postiženi nějakým sociálním vyloučením a měl by se také stát nástrojem pro zkvalitnění a rozšíření základních knihovnických služeb. I menší knihovny by měly internet aktivně využívat

pro obstarávání dokumentů pro své uživatele, pro zprostředkování licencovaných elektronických informačních zdrojů a také pro kvalifikované a profesionální vyhledávání informací ve světové síti.

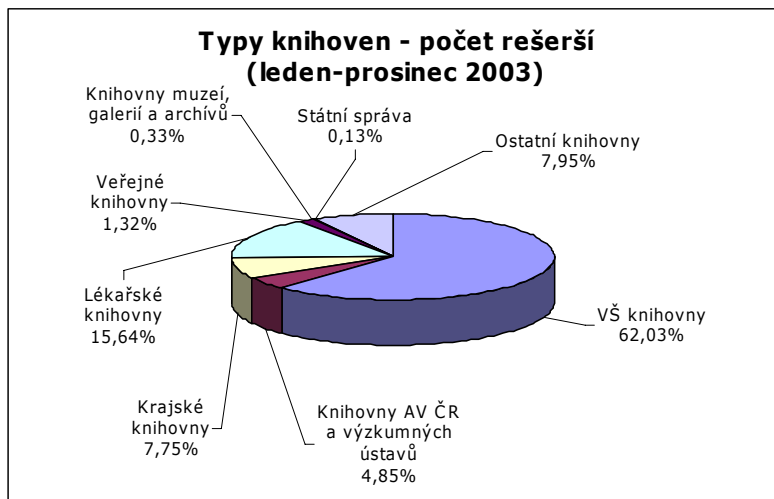
Zpřístupnění elektronických informačních zdrojů ve veřejných knihovnách, digitalizace

S tématem přístupu k veřejnému internetu je provázána rovněž problematika zpřístupnění elektronických informačních zdrojů (EIZ). Zpřístupnění EIZ je chápáno jako jedna z perspektivních oblastí činnosti knihoven, která je svázána s využitím informačních technologií. Vychází se z předpokladu, že producenti různých typů EIZ s vyšší přidanou hodnotou budou tyto zdroje poskytovat uživatelům za úplatu. Z toho také vyplývá, že v budoucnu bude stále větší objem kvalitních informací dostupný pouze těm, kteří budou ochotni, nebo schopni je zaplatit. Placený přístup do databází se stává přirozenou bariérou přístupu k informacím v oblasti vzdělávání, výzkumu i v běžném životě. V řadě případů však nemusí jít pouze o ekonomický problém. Omezený přístup bude souviset také s tím, že kvalitní a placené EIZ jsou vybaveny sofistikovanými vyhledávacími nástroji, jejichž efektivní užívání bývá poměrně komplikované. To může odrazovat řadu uživatelů, pokud k těmto zdrojům přistupují jen občas. Knihovny mohou v tomto případě plnit úlohu určitého integrátora a nabídnout jednotné uživatelské rozhraní pro různé EIZ, mohou nabídnout uživatelům pomoc při potřebě profesionálního vyhledávání informací ve specializovaných databázích a mohou také poskytnout svým uživatelům bezplatně nebo za dotovanou cenu přístup do EIZ určených pro vzdělávání, výzkum a všeobecnou informovanost.

Silným impulsem pro širší využívání EIZ v českých knihovnách byl od r. 1999 čtyřletý program Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR „Informační zdroje pro výzkum a vývoj“. Program byl jednoznačně orientován na knihovny v oblasti výzkumu a vysokých škol, ale tři projekty byly dostupné v rámci tzv. národní licence⁶. Licenční podmínky v těchto případech umožnily zapojení nejen univerzitních, akademických nebo velkých odborných knihoven, ale i knihoven výzkumných ústavů, nemocnic, muzeí a především knihoven veřejných, ve smyslu městských nebo obecních. Veřejné knihovny si v tomto případě mohly bez rizika finanční zátěže ověřit, jak s těmito zdroji pracovat a nabídnout je svým uživatelům. Zdá se ale, že tento experiment nenašel mezi knihovnami a jejich uživateli příliš

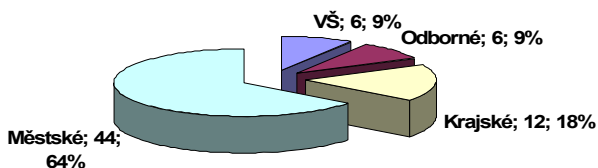
⁶ Jednalo se o projekt eIFL Direkt, který zpřístupňoval databáze americké firmy EBSCO, dále databáze ProQuest a konečně služba SpringerLink.

velkou odezvu. Pokud se podíváme například na údaje o využívání databáze EBSCO v roce 2003, zjistíme, že podíl řešerší zpracovaných ve veřejných knihovnách činil pouhých 1,32%. Jako hlavní důvody, proč jsou EIZ ve veřejných knihovnách málo využívány, byly nejčastěji uváděny jazyková orientace na angličtinu a přílišná odborná specializace databází.

Na počátku roku 2000 bylo ustanoveno konsorcium knihoven, jehož garantem je Svaz knihovníků a informačních pracovníků ČR. Konsorcium bylo založeno za účelem společného využívání české databáze TamTam firmy Anopress IT. Plnotextová databáze TamTam obsahuje kromě českých ústředních a regionálních deníků také některé odborné a populárně naučné časopisy. Od roku 2002 jsou v rámci konsorcia k dispozici také databáze České tiskové kanceláře (ČTK). Do konsorcia je nyní zapojeno více než 75 knihoven a finančně je přístup podporován v rámci programu Ministerstva kultury ČR „Veřejné informační služby knihoven“.

Konsorcium pro zpřístupnění EIZ

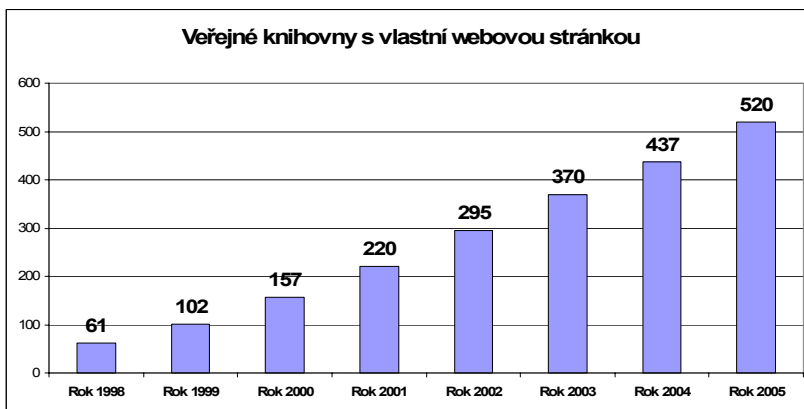
V případě bází TamTam a ČTK odpadají argumenty jazykových bariér a přílišné odbornosti databází, ale přesto ani v tomto případě se jejich využívání ve veřejných knihovnách příliš nerozšiřuje, naopak spíše stagnuje. Není jednoduché identifikovat příčiny tohoto stavu, ale uveďme alespoň dvě. Průzkum vzdělanostní struktury pracovníků knihoven z roku 2004 prokázal, že dovednosti pracovníků veřejných knihoven pro práci s databázemi nejsou zatím běžnou záležitostí. Schopnost zpracovávat rešerše v databázových centrech je zpravidla omezena na poměrně úzký okruh pracovníků. Současně platí, že zpřístupnění EIZ vyžaduje od knihovny podstatně aktivnější přístup k uživatelům. EIZ totiž nestačí pouze nakoupit, ale je nutno je aktivně nabízet, začlenit je do činnosti knihovny, školit uživatele a zajímat se více o potřeby uživatelů. Zdá se, že právě v těchto oblastech bude nutno hledat klíč k tomu, proč se práce s EIZ nestala zatím standardní součástí služeb veřejných knihoven.

Jednou z perspektivních oblastí činnosti knihoven je digitalizace vlastních knihovních sbírek a jejich zpřístupnění uživatelům. Digitalizace v ČR je v současné době doménou velkých knihoven a knihoven se vzácnými historickými fondy. Tyto knihovny využívají digitalizaci v první řadě jako důležitý nástroj ochrany knihovních fondů. Zhotovené digitální kopie jsou potom nástrojem pro široké zpřístupnění unikátních dokumentů⁷. Ve sféře veřejných knihoven je digitalizace vlastních knihovních sbírek stále ještě spíše výjimkou i když také zde je prostor pro digitalizaci regionálních sbírek a dalších dokumentů významných pro dějiny regionu. Vedle finančních, technických a personálních problémů je hlavní překážkou dalšího postupu nevyřešená otázka zajištění autorských práv.

⁷ Digitalizační aktivity probíhají především v rámci dvou programů: „Národní program digitálního zpřístupnění vzácných dokumentů Memoriae Mundi Series Bohemica“ a „Kramerius - národní program mikrofilmování a digitálního zpřístupňování dokumentů ohrožených degradací kyselého papíru“.

Veřejné knihovny na webu

Webová stránka knihovny by v současné době měla být samozřejmou součástí nabídky služeb. V závěru roku 2005 provozovalo celkem 520 veřejných knihoven webovou stránku⁸. Vlastní stránku mají všechny knihovny působící ve městech nad 12 tisíc obyvatel. V kategorii obecních knihoven mělo vlastní webovou prezentaci 163 knihoven. Velké knihovny vlastní doménu druhého řádu, menší knihovny využívají stránky obce či města.

Na první pohled by se mohlo zdát, že dynamika zveřejňování webových stránek knihoven je dobrá, ale skutečnost je taková, že vlastní webové stránky má dnes jen necelých 9% veřejných knihoven a pouze 19% těch, které jsou již k internetu připojeny. Z uvedených čísel je zřejmé, že v této oblasti mají knihovny ještě celou řadu rezerv. Většina obcí a měst má dnes vlastní webovou stránku a pokud knihovna nemá dostatečný potenciál k provozu vlastního webu, je pouze otázkou dobré spolupráce, aby na webových stránkách obce či města umístila vlastní webovou prezentaci.

Samostatnou kapitolou je obsah webových stránek knihoven. Webové stránky mají poskytnout informace o tom, kde se knihovna nachází, jak má otevřeno, jaké akce pořádá, jaké služby poskytuje, jaké dokumenty vlastní a měla by obsahovat také odkazy na další zajímavé stránky, specializované databáze, dále poskytovat možnosti rezervace a prodloužování dokumentů, předregistrace, navržení deziderát, upozornění na vrácení dokumentu a další služby. Řada velkých knihoven má informačně bohaté stránky a kvalitní prezentace najdeme i v menších městech a obcích. Je ale také velké množ-

⁸ BROŽEK, Aleš. Stav domácích webových stránek veřejných knihoven na konci roku 2005. *Čtenář*. 2006, roč. 58, č. 2 - 3, s. 38-46, 74-81.

ství těch, pro které webové stránky zatím nejsou ničím jiným, než jen zanedbanou a málo aktualizovanou nástěnkou.

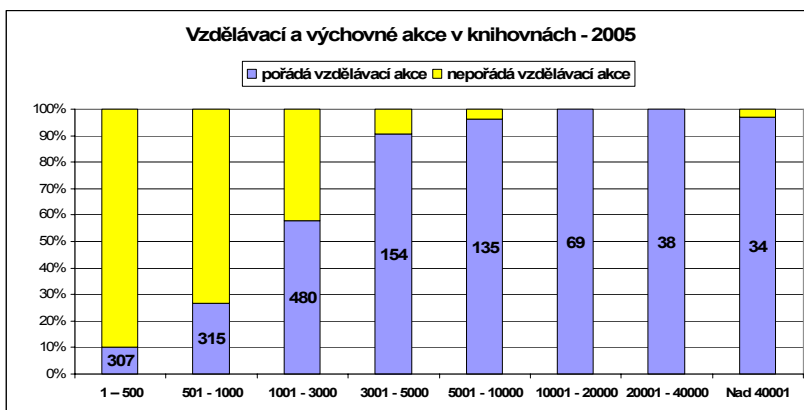
Jestliže bychom hodnotili webové stránky knihoven z hlediska běžného uživatele internetu, který hledá tu nejsnadnější cestu ke konkrétní informaci nebo ke službě, je nutno konstatovat, že hodně webových prezentací knihoven nemá příliš co nabídnout. Stránky jsou mnohdy vytvářeny bez znalosti potřeb uživatelů a často chybí i nezákladnější adresní informace a kontakty. K jednomu z velkých dluhů webových stránek veřejných knihoven patří skutečnost, že zpravidla nenabízejí specializovanou nabídku pro nejdůležitější skupiny živelů, zejména pro dětské čtenáře a mládež. V řadě zahraničních knihoven jsou k dispozici stránky zaměřené například na pomoc při zpracování domácích úkolů, dětskou literaturu, podporu čtenářství apod. V českém prostředí se zatím také nepodařilo využít těsné spolupráce knihoven se sférou muzeí a archivů v digitálním prostředí, a ta je chápána jako jedna z perspektivních cest budoucího rozvoje⁹. Zpřístupnění online katalogu knihovny a dalších specializovaných služeb má své přirozené limity v ekonomickém, technickém a personálním zajištění knihovny. Tyto limity ale nemusí být překážkou proto, aby se webová stránka i malé knihovny stala kvalitním rozcestníkem ke zdrojům a službám, které nabízejí jiné knihovny či systémy knihoven. Zdálo by se samozřejmé, že každá knihovna může svým uživatelům nabídnout, aby si ověřili, zda publikace, kterou hledají byla vůbec vydána, či je dostupná v některé domácí nebo zahraniční knihovně. V tomto případě by stačilo uvést odkazy na „Českou národní bibliografii“, souborné katalogy, „Jednotnou informační bránu“ či službu „Ptejte se knihovny“ a portál „Knihovny.cz“ apod. Je ale otázkou, proč tyto triviální odkazy nenajdeme na všech webových stránkách knihoven. Na některých je po dlouhém hledání objevíme, ale jsou tak ukryté, že je normální smrtelník nemá šanci nalézt. Jeden příklad z mnoha: po vzoru zahraničních knihoven vznikla také v ČR služba „Ptejte se knihovny“ (<http://www.ptejteseknihovny.cz>), kde každý uživatel může položit své knihovně dotaz z jakékoliv oblasti. Síla tohoto nápadu je založena na tom, že pokud knihovna sama není schopna na dotaz odpovědět, může využít sítě kontaktů na partnerské knihovny a kolegy, kteří jsou specialisté, nebo mají k dispozici odpovídající informační zdroje. Tímto způsobem lze vytvořit silnou, kvalitní a pohotovou informační službu, která by mohla být ozdobou každé knihovny. V současné době se systémem „Ptejte se knihovny“ spolu-

⁹ PULMAN - Public Libraries Mobilising Advanced Networks : doporučení pro činnost veřejných knihoven, archivů a muzeí v podmínkách informační společnosti : metodický materiál. Z anglického originálu přeložili Šárka Kašpárková ... et al. ; koordinace prací Miroslav Ressler. 2. vyd., (1. knižní). Praha : Národní knihovna České republiky, 2004. 381 s.

pracuje 46 knihoven. Každý měsíc je zodpovězeno průměrně 200 dotazů na informace o knihovně, o vydaných dokumentech, informace z oblasti historie, jazykovědy, literatury, lékařství, umění, geografie apod. V českém prostředí je „Ptejte se knihovny“ zatím zcela unikátní informační službou¹⁰, ale je záhadou, proč ji alespoň 520 veřejných knihoven s vlastní webovou stránkou nenabízí na své úvodní stránce svým uživatelům. Je možné, že o ní - zcela náhodou - nevědí, ale je také pravděpodobné, že ani nechtějí, aby se jich někdo na něco ptal.

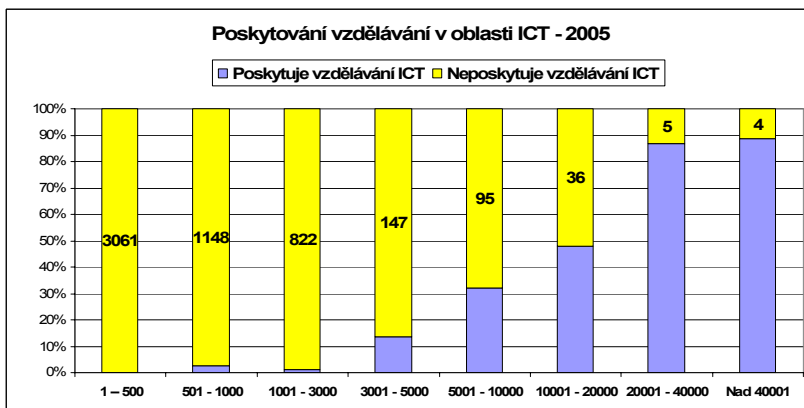
Vzdělávací, výchovné a komunitní aktivity knihoven, podpora čtenářství

Jedním z rozvojových trendů veřejných knihoven je rozšiřování funkce knihovny o další vzdělávací, výchovné, kulturní a komunitní aktivity. Specifickou oblast zde tvoří různé aktivity na podporu četby a akce zaměřené na děti a mládež. Podívejme se trochu podrobněji na současný stav v této oblasti.

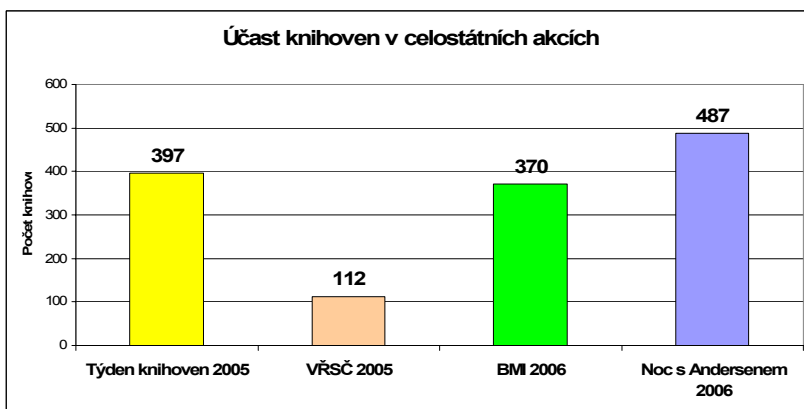

Vzdělávací a výchovné akce v roce 2005 pořádalo 1532 knihoven, tj. 28% z celkového množství. Tyto aktivity jsou víceméně standardní součástí činnosti knihoven v obcích nad 3000 obyvatel, v obcích s počtem 1001 – 3000 obyvatel se těmito aktivitami zabývá 58% knihoven, ale v menších místech se jedná spíše o výjimky.

¹⁰ Internetový vyhledávač Google nabízí obdobnou službu – vytvořil síť zhruba 500 vědeckých pracovníků a za poplatek 2,5 USD si může každý položit jakýkoliv dotaz.

S rozšířením veřejného internetu a se zvýšením dovedností pracovníků knihoven při práci s informačními technologiemi se předpokládalo, že se knihovny stanou místem, kde se veřejnost může naučit základy práce s počítačem a internetem. Zdá se ale, že tato očekávání nebudou naplněna. V roce 2005 školilo veřejnost 206 knihoven, tj. pouze 4% knihoven z celkového množství.

Každým rokem jsou organizovány celostátní akce typu „Týden knihoven“, „Březen – měsíc internetu“ (BMI) či „Noc s Andersenem“ orientované na nejširší veřejnost. Cílem těchto aktivit je propagace činnosti knihoven, posílení práce s veřejností, získávání nových uživatelů a propagace četby. Mediální analýzy prokazují, že aktivní a soustředěná prezentace knihoven

v médiích může být vysoce účinná. Například letošní „Noci s Andersenem“ se zúčastnilo více než 17 tisíc dětí a dospělých. Podle odhadů na aktivity knihoven v rámci BMI přišlo cca 110 000 účastníků. Přes proklamovanou celostátnost však na těchto aktivitách participuje jen poměrně omezený okruh přibližně čtyř set neaktivnějších knihoven, což je 6 – 8% z celkového počtu veřejných knihoven.

Posun funkcí knihovny od klasické půjčovni činnosti k plnohodnotné vzdělávací instituci či k informačnímu a komunitnímu centru je složitým procesem, který je ovlivněn místními podmínkami a především personálním obsazením knihovny. Praxe řady knihoven na malých obcích dokazuje, že se knihovna může stát respektovanou institucí s širokým spektrem funkcí, ale klíčové je, zda v ní působí osoba, která je schopna získat pro spolupráci své okolí. Velkou výzvou pro tento proces jsou strukturální fondy EU, které jsou zaměřeny na oblast rozvoje lidských zdrojů, vytváření rovných příležitostí a rozvoj infrastruktury pro rozvoj lidských zdrojů. Tuto šanci ale zatím knihovny příliš nevyužily (viz příslušná tabulka). Pro připravované období čerpání strukturálních fondů (v letech 2007 – 2013) se předpokládá, že objem dotačních prostředků bude několikanásobně vyšší. Významná část těchto financí je věnována na rozvoj lidských zdrojů s důrazem na potřeby znalostní společnosti. Zde by mohly knihovny získat finanční zdroje na proměnu ve vzdělávací instituci.

Schválené projekty knihoven ze strukturálních fondů EU 2004 – 2006

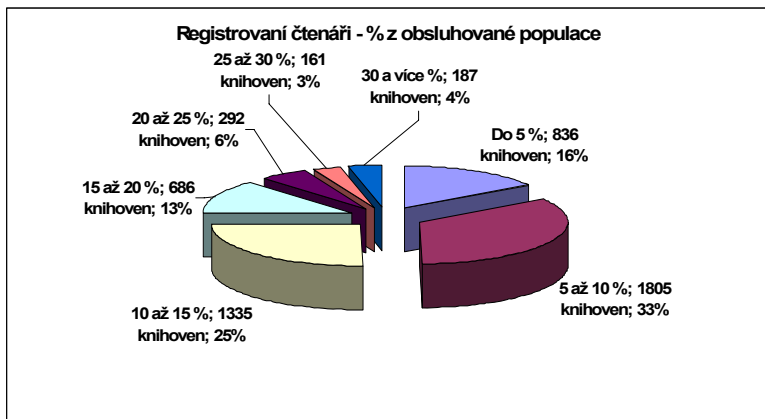
Masarykova veřejná knihovna Vsetín	Vybudování prostor pro MVK jako instituci komunitních aktivit a centrum celoživotního vzdělávání ve Vsetíně
Masarykova veřejná knihovna Vsetín	MVK jako instituce komunitních aktivit a celoživotního vzdělávání
Krajská knihovna Karlovy Vary	Krajská knihovna - multifunkční informační centrum regionu
Regionální knihovna Karvina	Zvyšování konkurenceschopnosti žen a mužů na trhu práce na Karvinsku v MS regionu
Městská knihovna manželů Tomanových Rožmitál pod Třemšínem	Centrum celoživotního vzdělávání a knihovna manželů Tomanových
Knihovna Kroměřížska	Centrum celoživotního učení
Městská knihovna Vítkov	Rozšíření služeb celoživotního vzdělávání regionální knihovny ve Vítkově
Městská knihovna Hustopeče	Rekonstrukce knihovny na centrum celoživotního vzdělávání v regionu Hustopeče

Knihovna města Ostravy	Vybudování vzdělávacího centra v Knihovně města Ostravy jako prostředku celoživotního vzdělávání a sociálního začlenění znevýhodněných skupin
------------------------	---

Úsilí o rozšiřování aktivit knihovny by mělo být vždy založeno na tom, že knihovna poskytuje především kvalitní knihovnické služby. Některé zkušenosti ze zahraničí ukazují na to, že přílišná orientace na nové funkce může vést k tomu, že knihovně následně chybí zdroje na doplňování knihovního fondu a na rozvoj knihovnických služeb. To se může stát příčinou poklesu zájmu těch, kteří do knihovny přicházejí za knihami či jinými dokumenty.

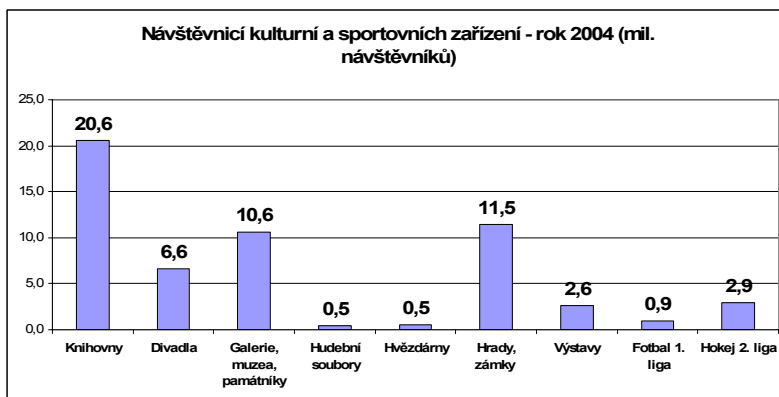
Uživatelé knihoven, provozní doba

Ve veřejných knihovnách je zaregistrováno přibližně 15% obyvatel, tj. 1,5 mil. lidí a tato hodnota se v posledních patnácti letech nijak nemění. Při podrobnějším pohledu ale zjistíme, že podstatná část knihoven (74%) inklinuje spíše k menšímu podílu na obsluhované populaci. Dokonce je 836 knihoven (16%), které navštěvuje méně než 5% obyvatel obce. Vedle toho naopak 13% knihoven je schopno získat mezi své pravidelné návštěvníky 20 a více procent obyvatel. Veřejné knihovny by měly sloužit všem, ale fakticky poskytují služby jen poměrně úzké skupině obyvatel. Je možné, že hodnota registrovaných uživatelů může být v některých případech zkrácena tím, že na jeden čtenářský průkaz docházejí do knihovny další rodinní příslušníci, je to v každém případě něco málo prokazatelného. Víme také, že někdo knihovnu navštěvuje jako dítě, někdo jako student, další přicházejí ve středním či pozdním věku, ale někteří používají služeb knihovny po celý život.

Nízké procento uživatelů může být pro některé knihovny velmi nebezpečné v okamžiku, kdy zastupitelé začnou klást nepříjemné otázky – komu knihovna vlastně slouží, zda jsou finanční prostředky věnované na knihovnu využívány efektivně, zda neexistují v obci jiné oblasti, které by bylo vhodné podpořit? Je předem jasné, že podstatně lépe se bude argumentovat té knihovně, kam pravidelně chodí více než čtvrtina obyvatel než té, která má jen 4% registrovaných uživatelů.

Pokud jde o návštěvnost, jsou knihovny jako celek s 20,6 mil. návštěvníky bezkonkurenčně nejnavštěvovanějšími institucemi v oblasti kultury. Je nutno si ovšem jen trpce povzdychnout, pokud se podíváme na návštěvnost například fotbalových či hokejových zápasů v porovnání s tím, jak velká mediální pozornost je těmto aktivitám věnována. Návštěvnost knihoven od roku 1992 pomalu stoupala ze 14 mil. návštěvníků na dnešní hodnotu, ale zdá se, že se tento vzestupný trend začíná zastavovat. Z celkového objemu návštěvníků 8,5% (1,8 mil.) využívalo v knihovně veřejný internet. Z toho lze usuzovat, že část přírůstku návštěvníků souvisí se zaváděním internetu v knihovnách.

Rozsah provozní doby je klíčový parametr, který v rozhodující míře ovlivňuje nabídku služeb knihovny i intenzitu jejího využití. Již v období přípravy standardu veřejných knihovnických a informačních služeb¹¹ bylo zjištěno, že průměrný rozsah provozní doby je v různých velikostních kategoriích knihoven v ČR nižší, než je tomu v zahraničí. Za rok 2005 máme

¹¹ RICHTER, Vít – HEJHÁLKOVÁ, Marta. Příprava standardu veřejných knihovnických a informačních služeb pro knihovny zřizované obcí. In: Knihovny současnosti 2002. Brno : Sdružení knihoven ČR, 2002. ISBN 80-86249-18-2

k dispozici první výsledky vyhodnocení standardu VKIS. Ukazuje se, že podstatná část knihoven nedosahuje hodnot stanovených standardem. V této souvislosti je nutno zdůraznit, že hodnoty standardu byly stanoveny jako „optimální“. Více než 90% knihoven v malých obcích nesplňuje hodnoty standardu a je hodně knihoven, které mají otevřeno pouze jednu hodinu týdně. Problémy s rozsahem provozní doby pro veřejnost mají i některé velké knihovny, například nalezneme i knihovnu působící ve městě s více než 40 000 obyvateli, která má rozsah týdenní provozní doby pouhých 36 hodin.

Počet provozních hodin pro veřejnost za týden

Počet obyvatel	Počet knihoven	Nesplňuje standard	Splňuje standard	% nesplňuje standard	% splňuje standard	Hodnota standardu	Průměrná hodnota
1 – 500	2803	2627	176	93,7	6,3	5 až 10 hodin	2,4
501 - 1000	1136	1060	76	93,3	6,7	10 až 15 hodin	4
1001 - 3000	812	561	251	69,1	30,9	15 až 20 hodin	10,4
3001 - 5000	168	58	110	34,5	65,5	20 až 25 hodin	22
5001 - 10000	143	63	80	44,1	55,9	25 až 30 hodin	26
10001 - 20000	71	43	28	60,6	39,4	35 až 45 hodin	31
20001 - 40000	38	28	10	73,7	26,3	45 až 50 hodin	41
Více než 40001	35	23	12	65,7	34,3	50 a více hodin	48

Druhou částí problému, který je spojen s provozní dobou, je její rozložení v rámci jednotlivých dnů v týdnu nebo dne. Směrnice IFLA pro veřejné knihovny obecně doporučuje: „Optimální přístup ke knihovnickým službám vyžaduje, aby knihovna byla otevřena v době maximálně vyhovující těm, kteří žijí, pracují a studují v místě jejího působení.“¹² Pro posouzení současného stavu nemáme přesné údaje, ale není pochyb o tom, že i zde bude existovat značný prostor pro zlepšení. Různé přetrvávání „modrých pondělků“ u velkých knihoven, omezený rozsah provozní doby v mimopracovní hodiny většiny obyvatel a podřizování provozní doby potřebám pracovníků knihovny mohou být reálnými překážkami, aby lidé navštěvovali

¹² GILL, Phill a kol. Služby veřejných knihoven. Směrnice IFLA/UNESCO pro rozvoj. Přel. Anna Malá. Praha: SKIP ČR, 2002. 45 s. Aktuality SKIP. Sv. 20,

knihovnu. Pokud bychom v tomto případě sledovali určité analogie s dostupností internetu, tak platí, že ten je dostupný 24 hodin denně.

Na závěr – zombies nebo nový rozvoj?

Nejnovější číslo NAPLE FORUM přineslo informaci o nové strategii dánských knihoven¹³, která je založena na dvou protichůdných scénářích:

1. *„Knihovnici by se mohli během patnácti let stát zombies: pokladní, listonoši a knihovníci jsou vymírajícím plemenem. Jejich práci by v krátkém čase mohli převzít technologie.“, konstatoval nedávno Institut pro výzkum budoucnosti (Institute for Future Research).*
2. *„Knihovny v globální ekonomice se mohou stát důležitým zdrojem pro každého občana i pro dánský obchod, protože mohou rozvinout unikátní vědomostní síť, která každému umožní přístup k informacím, poradenství a pomoci. V současné době se rozrůstá trh pro rozšiřování znalostí ve společnosti“, uzavírá týdeník Mandag Morgen v lednu 2006.*

Jak se zdá, oba scénáře jsou možné: knihovny se mohou stát v roce 2020 zbytečnými nebo se naopak promění na kulturní, výuková a aktivační centra s významnými úlohami při šíření znalostí občanům i podnikatelům. K tomu, aby zvítězil pozitivní scénář, je nezbytné vyvinout zvýšené úsilí. Na druhé straně – pokud se knihovny v příštích letech podstatně nezmění, lze zombiiský scénář označit jako realistický.

V roce 2004 schválila vláda strategický materiál „Koncepci rozvoje knihoven v České republice na léta 2004 až 2010“. V březnu 2007 by měla být vládě předložena průběžná zpráva o plnění Koncepce. Mohla by to být dobrá příležitost k tomu uvažovat o nových vizích pro veřejné knihovny ve znalostní společnosti. Přemýšlejme o tom!

¹³ BENDIXEN, Caroline Søndergaard. From information to knowledge - en route to the library of the knowledge society.. *NAPLE FORUM : Newsletter*. 2006, 4, Summer 2006, s. 8-11. Dostupný z WWW: <<http://www.naple.info/>>.